

Йосиф Илиев Илиев е доктор на икономическите науки, професор в УНСС, ръководител на катедра “Индустриален бизнес и приемачество”.

Специализирал е в университетите в Кьолн, Мюнхен, Щутгарт. Има над 200 научни публикации, в т.ч. участие в над 50 научни конференции в страната и чужбина.

Бил е депутат във Великото народно събрание, изпълнителен директор на Центъра за масова приватизация, председател на Надзорния съвет на Агенцията за приватизация. Извършва консултантска дейност по изграждане на системи за управление на човешки ресурси в промишлени фирми.

Научните му изследвания и публикации са в областите на организацията и управлението на индустриалните фирми, реструктурирането на собствеността и индустриалната политика, управлението на персонала.

Член е на Академичния съвет на УНСС и редица научни съвети. Зам.-председател на НАОА и на нейния Акредитационен съвет.

ИНДУСТРИАЛНА ПОЛИТИКА НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И РАСТЕЖ

проф. д.ик.н. Йосиф Илиев

Постановка

Българската индустрия, изграждана и развивана в планово централизирана икономика и с гарантирани (в голяма степен) пазари на продукцията, е водещ отрасъл на националното стопанство с голям принос в брутната добавена стойност на страната до към 90-те години на миналия век. В последното негово десетилетие тя навлиза в продължителна криза, обусловена от комплексни вътрешни и външни фактори, типични – в голямата си част, за преходните източноевропейски икономики.

Водеща теза в студията е, че кризата в индустрията с нейните многоплатови измерения и сложност на породилите я фактори в крайна сметка е **криза на конкурентоспособността**, а нейното преодоляване изисква провеждане на значително подобрена индустриална политика на страната. Новите пазарни реалности, в това число и тенденциите на интернационализиране и глобализиране на икономиката, изведоха предизвикателства пред индустрията, респ. пред индустриалните фирми, свързани преди всичко с конкурентоспособността. В същото време индустрията като цяло, нейните сектори и по-голямата част от фирмите не посрещат успешно тези предизвикателства.

Основателно възникват редица важни въпроси:

- ♦ Въпросът за потенциала на българската индустрия при нейния сегашен модел и преди всичко – в каква посока да се развива тя за осигуряване на конкурентоспособност и индустриален растеж?

- ♦ В какви и кои индустриални сектори, производства, продукти има, включително към 2004 г., определен пазарен потенциал и конкурентни предимства?
- ♦ Как държавата и бизнесът чрез съвместно разработена и в партньорство осъществявана индустриална политика могат да противодействат на кризата на конкурентоспособността в индустрията и да осигуряват предпоставки и условия за постигане и/или осъвременяване на конкурентните предимства?

Настоящата студия е ориентирана към търсене на отговор на поставените по-горе въпроси.

Специално трябва да се отбележи предимно прагматичният и приложен характер на съдържанието на студията. Приложният аспект произвежда както изводите и оценките на състоянието на индустрията и нейните сектори, така и подходите, механизмите и инструментите за подкрепа на постигането на **“хоризонтални цели”** на държавата, адресирани към индустрията.

В студията се третира и редица дискуссионни проблеми – обосноваването на приоритети в политиката за подкрепа на индустрията; постигането на повече **“държавност”**, в смисъл на създаване на икономически уют и правен ред пред функциониращите фирми и гр.

1. ОБОБЩЕНИ ИЗВОДИ И ОЦЕНКИ ЗА СЪСТОЯНИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИНДУСТРИЯ

1.1. Кратък анализ на развитието на индустриалните сектори в периода 1998-2002 г.

В годините на прехода българската индустрия навлиза в криза, типична за индустриите в преходните източноевропейски икономики. Адаптацията на индустрията към новите пазарни реалности след 1990 г. се оказва изключително трудна, очертата се процес на деиндустриализация на страната.

Въвеждането на Паричния съвет през 1997 г. и постигнатата макроикономическа стабилност допринесоха за известно оживление в индустрията, но не и за преодоляване на кризата. Анализът на развитието на индустриалните сектори на страната в периода 1998-2002 г. показва многопланови измерения на кризата¹:

- ♦ За анализирания период средногодишният ръст на приходите от продажби в индустрията възлиза на **9,2 %** и е индикация за известно оживление. Същевременно – съпоставен спрямо ръста в реалната икономика (**18 %**) и особено в сферата на услугите (**24,2 %**), ръстът на приходи от продажби в индустрията може да се оцени като **недостатъчен**. Допълнителен аргумент за тази оценка е и ниската база в началото на анализирания период (1998 г.). Висок ръст на приходи от продажби имат малък кръг индустриални сектори: “Производство на електрооптично и друго оборудване” (**20,28 %**); “Про-

¹ Показателите са изчислени на базата на официални данни от масив “Финанси на предприятието” на Националния статистически институт – б.а.

изводство на дървен материал и изделия от него” (**20,10 %**); “Текстил, трикотаж и облекло” (**18,49 %**).

- ♦ Високо е нивото на задълженията в индустриалните сектори:
- средногодишният ръст на текущите задължения общо в индустрията през периода 1998 – 2002 г. е **12 %** и е по-висок от средногодишния ръст на приходите от продажби (**9,2 %**). Съпоставката им е доказателство (без то да е единствено) за продължаваща криза в индустрията;
- общите задължения (дългосрочни и краткосрочни) имат средногодишен ръст от **14,41 %**, а за редица индустриални сектори (виж приложената табл. 1) – ръст от **20 %** до **45 %**;
- сериозен проблем на секторите е междуфирмената задлъжнялост, където средногодишният ръст е до и над **30 %**;
- от приложената графика (граф. 1.) се вижда, че в редица индустриални сектори средногодишният ръст на получените банкови заеми значително изпреварва ръста на приходите от продажби, в резултат от което в края на периода заемите заемат висок дял спрямо приходите от продажби. Нарастването на относителния дял на дълга в собствения капитал увеличава финансовия риск в голяма част от индустриалните сектори и изправя пред сериозни проблеми банки и фирми;
- задълженията – общо и по видове, техният ръст, отсъствието на трайни тенденции към намаляване, могат да се оценят като изключително сериозен и сложен проблем за по-голямата част от индустриалните сектори (респ. за фирмите) и силен противодействащ фактор на конкурентоспособността.
- ♦ Безспорен интерес представлява тенденцията в рентабилността на производството в индустрията за анализирания период. Тя е индикатор едновременно както за мащаба и дълбочината на кризата в индустрията, така и за загубата на конкурентоспособност:
- рентабилността на производството в индустриалните сектори, определяна чрез възвръщаемостта на активите, е повсеместно отрицателна;
- рентабилността на инвестирания капитал и рентабилността на собствения капитал са значително по-ниски от средната рентабилност за реалната икономика, а за редица индустриални сектори те също са отрицателни;
- съществен проблем е липсата на изразена трайна тенденция към повишаване на рентабилността в голяма част от индустриалните сектори за един сравнително дълъг период на макроикономическа стабилност. Изключение правят отделни сектори, произвеждащи химични продукти, продукти от минерални суровини, рафинирани нефтопродукти, текстил и облекло (виж табл. 1.).
- ♦ Крайно ниска е цената на труда в българската индустрия и на нейния основен компонент – работната заплата. Експлоатацията на евтина работна сила произтича от очертаното състояние на индустриалните сектори. Същевременно конюнктурно “пестеливият” подход към цената на труда оказва негативно отражение върху качеството на човешкия фактор (ресурс), влошава трудовата мотивация, води до неадекватен по обхват и трайност процес на обучение и развитие на персонала на фирмите, прави неатрактивна индустрията за младото поколение български граждани и особено за добре образованите от тях и в крайна сметка води до загуба на

авангардното конкурентно предимство на фирмите, което принадлежи на човешкия фактор.

Сериозното изоставане на индустрията като цяло в ръста на приходите от продажби в комбинация с нарастващата задлъжнялост на по-голямата част от индустриалните сектори и увеличаващият се финансов риск (относителен дял на дълга в собствения капитал) в редица индустриални сектори дава основание да се обобщи, че индустрията продължава да не генерира растеж. Срещу огромния размер на активите стои ниската степен на използването им. Процесът на реструктуриране на активите, в т. ч. освобождаване от активи, е изключително бавен, а модернизацията им е частична (за отделни фирми) и все още не води до промяна на съотношението “приходи – кредити” на равнище индустриални сектори.

Към 2003 г. индустрията като цяло формира **27 %** от приходите от продажби в реалната икономика и създава **18,5 %** от брутната добавена стойност на страната. Дълготрайните материални активи в индустрията представляват **33,5 %** от дълготрайните активи в реалната икономика. Заетите в нея са около **22 %** от общия брой на заетите лица в реалната икономика. Около **90 %** от дълготрайните материални активи в индустрията са вече частна собственост, а частните индустриални фирми реализират над **80 %** от приходите от продажби. Като се имат предвид тенденциите в развитието на индустриалните сектори в периода 1998 – 2002 г., непреодоленият спад на индустриалното производство в съпоставка с 1990 г. и намаленият принос на индустрията в брутната добавена стойност, може да се обобщи, че кризата в индустрията не е преодоляна¹.

Заг цифрите безспорно стоят сложни процеси, протекли и протичащи в българската икономика в годините на прехода. Без да навлизаме в пространни анализи и оценки, ще откروим онези от тях, които – според нас, в най-висока степен са оказали влияние върху състоянието на българската индустрия и нейното развитие в последните петнадесет години.

1.2. За основните фактори, обусловили състоянието на индустрията

Деветдесетте години на миналия век могат да бъдат определени като “водораздел” между процеса на индустриализация на страната, стартирал в средата на века, и процеса на деиндустриализация, характерен за годините на прехода.

Без да навлизаме в позитивите и негативите на осъществяваната в условията на социализма политика на индустриализация на страната, могат да се направят няколко важни извода със значимост за оценката на “картината” в индустрията след 90-те години.

- ♦ **Първо**, периодът на индустриализация, т.е. на мащабно изграждане и развитие в страната на обработващи и преработващи индустриални сектори, може да се характеризира като “**ресурсноориентиран етап**” на развитие на индустрията. Неговите сравнителни предимства са предимно в т.нар. “**първични фактори**” на производството, а именно: **евтините** суровини, материали, енергийни източници; **евтината** работна сила.

¹ Коректно е да се отбележи, че през 2003г. и полугодieto на 2004 г. са налице положителни тенденции, свързани главно с ръст на приходи от продажби и на експорт на индустриални продукти, но като цяло те не променят общата картина в индустрията – б.а.

- ♦ **Второ**, предимствата на първичните фактори, гарантираните пазари на голяма част от индустриалните продукти, доброто състояние на аграрния сектор и др. са в основата на една добра конкурентоспособност на индустрията като цяло, на генерирането на индустриален растеж и значим принос в брутната добавена стойност.
- ♦ **Трето**, формирани са региони с изразена индустриална ориентация, създадени са традиции в развитието на нови за страната индустриални производства, постигнато е добро равнище на квалификация и специализация на човешките ресурси в индустрията.

В годините на прехода индустрията навлиза в криза. Разнообразни и комплексни са факторите (в това число вътрешни и външни), които породиха кризата и задълбочиха процеса на деиндустриализация на страната.

Водещата теза в студията е, че дълбоката и продължителна криза в българската индустрия, при цялата сложност на породилите я вътрешни и външни фактори, в крайна сметка е **криза на конкурентоспособността** на фирмите и техните продукти. От тази позиция в студията се оценява състоянието на индустрията и влияещите върху него фактори. Тя е и правилна от гледна точка на стремежа ни да очертаем опорни точки, подходи и инструменти на индустриалната политика на страната, насочена към постигане на конкурентоспособност и растеж.

В по-нататъшното изложение не си поставяме за цел да навлизаме в същността и съдържанието на синтетичната категория **“конкурентоспособност”**, нивата на нейното проявление и т.н.¹ Акцентът е върху важна от прагматична гледна точка постановка, която синтезирано може да се формулира така: **“В конкурентоспособността (респ. фирмената конкурентоспособност) рефлексират: резултатите от провежданата икономическа политика в страната (1); резултатите от индустриалната политика (2); резултатите от осъществяваните стратегии на индустриалните фирми и преди всичко способността на фирмите да постигнат висока продуктивност, основана на иновативен подход към човешките ресурси, капитала, физическите активи (3).”**

Тази постановка ни позволява да изведем, макар и обобщено, съществени фактори, оказали и оказващи влияние върху състоянието на индустрията и конкурентоспособността в нея.

а. Приватизационна политика, резултати и последици от приватизацията в индустрията.

Преструктурирането на собствеността, т.е. трансформацията на индустриалните фирми от държавни в частни, несъмнено е процесът, чиято оценка е **силно противоречива**. Нашата задача в студията не е да се извърши пространен анализ на приватизационния процес². Към 2004 г. значими са преди всичко последиците от бавната и некачествено проведена приватизация в индустрията.

Приоритетът на раздържавяването в индустрията (изведен едва в началото на 1993 г., а осъществяван като реално раздържавяване от началото на 1996 г.) с

¹ Тези въпроси обстойно са изяснени в много публикации, в това число на Майкъл Портър, Питър Дракър; български автори като К. Кунев, Л. Дончева, разработки на Центъра за икономическо развитие и др. – б. а.

² Вж. монографични разработки на автора като “Преструктуриране на собствеността”; “Приватизацията – модел, резултати, последици” и др. – б. а.

произтичащите приватизационни форми, механизми и т.н. не беше вписан в достатъчно ясна визия за структурни реформи в националното стопанство и в частност в индустрията в новата пазарна среда. Противоречивите възгледи, а оттук и програми за раздържавяване на управляващите правителства обусловиха **непостигане чрез приватизацията на такива възможни и необходими пазарни ефекти**, като:

- ♦ Бързина в раздържавяването на индустриалните фирми, т.е. т.нар. **“икономия на време”**, чрез която в голяма степен се блокира процесът на декапитализация на фирмите (блокира се приватизирането на доходи) и се раздържавяват фирми в добро състояние.
- ♦ Преобладаващ дял на нови отговорни мажоритарни собственици, в т.ч. на стратегически чуждестранни инвеститори, които с разностранния си потенциал (финансов, технологичен, управленски, пазарен) могат да стабилизират фирмите и да осигурят нарастващата им конкурентоспособност.
- ♦ Достатъчно бързи и добре аргументирани позитивни промени в такива важни области, като: иновации и инвестиции; човешки ресурси и управлението им; вътрешнофирмени структури, процеси и активи; нови продукти и др.
- ♦ Трайни тенденции на преодоляване на процеса на декапитализация на фирмите (активизиран в държавните фирми особено след 1995г.) и на ръст на приходи от продажби.

Обобщено може да се посочи, че забавената и бавна приватизация “направи” следприватизационния период за по-голямата част от индустриалните фирми **“период на битки за оцеляване”**. Собствениците и мениджмънтът на фирмите трудно намират противодействие на високите разходи за производство, ниското качество, разхлабената дисциплина (във всички нейни измерения). Управлението на по-голяма част от фирмите стана предимно ситуационно, а целевата им ориентация – краткосрочна.

б. Крайно недостатъчни промени в модела на българската индустрия.

Моделът на индустрията в годините на прехода в изключително висока степен е основан **на приемствеността** и може да се определи като **“тип носеща конструкция”**¹.

Ограничените възможности на държавата да промени “картината” в индустрията² и трансформирането на държавните фирми в частни при спорни изисквания за съхраняване на предмета на дейност, персонала и т.н. обусловиха следните по-съществени характеристики на действащия индустриален модел:

- ♦ относително съхранена секторна структура на индустрията;
- ♦ частично променена размерна структура на индустрията;
- ♦ разнообразни нови собственици на фирмите с различен потенциал за посрещане предизвикателствата на конкурентоспособността;
- ♦ продължаваща (с малки изключения) ресурсна ориентация на развитие на индустриалните сектори и фирмите.

¹ По-подробно вж. Иван Георгиев – б.а.

² По същество държавата не се ангажира и не насочи средства за структурни промени в индустрията (държавните фирми) през целия петнадесетгодишен период след 1990 г. Единственият лост, ползван от нея, се ограничи до поемане на задължения на отделни, целево подбрани фирми – б.а.

В новата пазарна среда и при функциониране на българските индустриални фирми в една интернационализирана и глоболизираща се икономика, модел с посочените характеристики като цяло не може да генерира конкурентоспособност и индустриален растеж.

Потвърждение на този извод се съдържа в анализа (т.1.1), т.е. дори след постигнатата макроикономическа стабилност след 1998 г. няма трайни положителни тенденции в развитието на по-голямата част от индустриалните сектори в страната. Оживлението чрез относително добър ръст на приходи от продажби в отделни сектори след 2001 г. далеч не е съпроводено с положителни тенденции в рентабилността, задълженията на фирмите и т.н.

В размерната структура на индустрията е налице положителна тенденция към увеличаване на дела на малките предприятия. Същевременно обаче много малка част от тях и към 2004 г. са технологично и продуктово свързани с големи фирми (местни и дори чуждестранни). Малките предприятия се отличават не само с ниско равнище на производствено коопериране, но и с отсъстващо научно-техническо коопериране. Много нисък е делът на онези от тях, които имат и следват собствена стратегия на развитие. Управлението им е ситуационно, а перспективите пред голяма част от тях – неясни.

Новите собственици и мениджмънтът на фирмите могат да бъдат характеризирани обобщено в следните групи:

♦ **Стратегически чуждестранни инвеститори в качеството им на нови отговорни мажоритарни собственици на индустриални фирми.**

Притежават фирми от добивната индустрия, нефтопреработването, производството на химични продукти, фармацевтичното производство и др. Тази група се отличава с нисък и далеч от очакванията относителен дял. В същото време в нея са предимно собствениците и мениджмънтът, притежаващи разностранен потенциал (финансов, технологичен, управленски, пазарен). Може да се твърди, че те успешно осъществяват оздравяване и стабилизиране на фирмите, провеждат инвестиционни и иновативни програми, изграждат съвременни системи за управление на човешките ресурси и оптимизират числеността и структурата на персонала във фирмите. Компаниите са предимно големи, с масов тип на производство. Отличават се с подобряваща се конкурентоспособност на продуктите, а фирмите имат добри перспективи предвид тенденцията за развитие на масовите стандартизирани производства в страни с “догонваща” икономика. Нуждаят се от подкрепата на държавата предимно в направление “подобряване качеството на бизнес средата”, в която оперират.

♦ **Представители на българския бизнес (националния капитал) като нови мажоритарни собственици на индустриални фирми.**

Притежават предимно дружества с трансформирана собственост чрез масовата приватизация и частично чрез касови продажби. Фирмите са от сектори като: текстил и облекло; фармацевтика; добивна индустрия; машиностроене; дървообработване и др. Трудно осъществяват иновационно-инвестиционни програми. Комбинират нови технологии и машинен парк с експлоатация на амортизиран машинен парк. Недостатъчни в тези фирми са промените във фирмените структури, освобождаването от неоперативни активи, оптимизирането на персонала, изграждането на съвременни системи за управление на човешките ресурси. Фирмите изпитват затруднения при поддържането на конкурентоспособността.

Нуждаят се от подкрепата на държавата чрез двата вида нейно влияние – директно и индиректно.

♦ **Работническо-мениджърски гружества като нови мажоритарни собственици на индустриални фирми.**

Тази група заема най-висок относителен дял сред новите собственици на фирми от индустрията. Фирмите са преобладаващо малки и средни и частично големи от всички индустриални сектори. Отличават се с най-слабо изразена тенденция на иновационно-инвестиционна активност. Експлоатират амортизиран машинен парк, обуславящ високи разходи за производство, ниско качество на продуктите, неатрактивни за пазарите продукти. Тенденциите към позитивни промени в управлението, оптимизацията на структури, процеси и дейности са много слабо очертани. Производството им е свито поради недостатъчна конкурентоспособност на продуктите. Изпитват сериозни затруднения в осигуряването на инвестиционни кредити и кредити за оборотни средства. Имат трудни и неясни перспективи за развитие. Отражението, което оказват върху неблагоприятните показатели на индустриалните сектори като цяло, е силно.

♦ **Чужди и местни инвеститори, направили инвестиции “на зелено” в индустрията.**

Новоизградените фирми са в перспективни за страната индустриални сектори. Имат потенциални, а и реални конкурентни предимства, свързани със съответни суровини, работна сила, пазари. Отличават се с конкурентоспособност, основана на доближаване до европейските стандарти в управлението и успешно използване на нашите различия в ресурси, които са с конкурентно предимство.

Специално внимание в студията заслужава изведената характеристика за **ресурсна ориентация на индустрията**. Ако изходим от постановката за три етапа на икономическо развитие, обособени от гледна точка на възможности за растеж, тези етапи съответно са:

- ♦ ресурсно обусловен (или ориентиран) етап на развитие
- ♦ инвестиционно ориентиран етап на развитие
- ♦ иновационно ориентиран етап на развитие.

Твърдението, че нашата индустрия продължава да се намира в първия етап, без да се абсолютизира и да се отнася до всички фирми, означава, че растежът се генерира предимно от първичните фактори на производство. Сравнителните предимства на първичните фактори (респ. на евтините ресурси) обаче силно намаляха и тази тенденция е трайна. По същество евтин ресурс у нас продължава да бъде единствено работната сила, а това вече води повече до негативни ефекти, отколкото да приноси към конкурентоспособността. Дори и оптимално да се оползотворяват ресурсите, добавената стойност в продуктите е ниска, конкурентоспособността и растежът са спорни. Това е така и защото индустриалните страни, с които се конкурираме на пазарите, се намират в третия **“иновационноориентиран етап на развитие”**, а малка част от тях – във втория **“инвестиционноориентиран етап на развитие”**. Двата по-висши етапа на развитие на индустриите осигуряват условия за висока конкурентоспособност и източници за устойчив растеж.

Индустрията като цяло не може да навлезе бързо в по-висшите етапи на развитие, вкл. и по обективни причини. Подобна цел не е реалистична, но е възможна политика (и на държавата, и на бизнеса), чрез която: първичните фактори “да

работят” все по-добре; технологичното развитие чрез внедряване на новости откън да бъде все по-активно; в страната постепенно да се генерират иновации в техника, технологии, продукти, човешки ресурси, управленски практики. Това означава по същество да се положат основите на икономиката (в частност на индустрията) на знанието и познанието. В този съществен кръг от задачи държавата има важна роля, а тя разполага с инструменти за действена подкрепа на прехода на индустрията (респ. фирмите) към по-висшите етапи на развитие¹. Между впрочем, чрез създадената и поддържана макроикономическа стабилност, развитието на пазарните отношения, частичното привличане на чуждестранни инвестиции и т.н. държавата полага част от необходимите усилия в тази област, но като цяло нейната икономическа и в частност индустриална политика не активизира в необходимата степен навлизането на фирмите в тези етапи на развитие.

в. Недостатъчна изграденост на бизнес средата, в която оперират индустриалните фирми.

Сред разнообразието на конкурентообразуващи фактори важно място заема **качеството на бизнес средата** (обща и конкретна), в която функционират фирмите от индустрията. Нецо повече – счита се, че качеството на бизнес средата заедно с **качеството на фирмения мениджмънт** и неговите стратегии за справяне с конкурентния натиск са **основни фактори на конкурентоспособността**.

В сравнение с нормалните пазарни икономики общата бизнес среда в България се характеризира все още с **недостатъчна пазарна изграденост** и е **недостатъчно стабилна**. Този извод, съдържащ се както в изследователски разработки, така и във форуми и документи на сдружения на българския бизнес, продължава да е валиден и към 2004 г. Разбира се, не бива да се подценяват усилията в тази насока през последните три години. Без да се твърди, че има осезаем напредък в провежданата в страната индустриална политика, налице са положителни тенденции в редица компоненти на бизнес средата, т.е. налице е процес на подобряване на нейното качество, а като последица от това е и настъпилото оживление в редица индустриални сектори².

В принципен план има основания да се изведе постановката, че **иновирването на (в) индустрията е ключово средство** за преодоляване на кризата и за осигуряване на конкурентни предимства. Става дума за влагане на широк обхват в съдържанието на понятието “иновации”. То включва иновациите в технологии и техника на производство, в човешки ресурси и тяхното управление, в управлението на качеството и разходите, в цялостното управление на фирмите и в крайна сметка в продуктите. Това разбиране извежда отговорности и ангажименти на двете страни – държавата и нейните органи и институции (1), и собствениците, мениджмънта и персонала на индустриалните фирми (2). Във връзка с това може да се твърди, че иновациите обхващат дори политиката, подходите, механизмите и подкрепящите инструменти на държавата към индустрията, както и политика-

¹ Акцентът върху ролята на държавата в подкрепа на бизнеса не противоречи на разбирането ни, че водеща е ролята на самия бизнес и този кръг задачи са негова първостепенна отговорност – б.а.

² В тази част на студията не се анализира състоянието на компонентите на бизнес средата. Авторът има предвид, че оценките в тази посока са известни, съдържат се в редица разработки и не е нужно тук да бъдат повторени – б. а.

та, подходите, механизмите и действията на фирмите, респ. на техния мениджмънт.

Ролята на държавата за ускоряване на иновативните процеси в индустрията не бива да се абсолютизира или преекспонира. Определено става дума за влияние на държавата върху средата, в която оперират фирмите, влияние, чрез което системно и целенасочено се подобрява качеството на бизнес средата. Няколко са опорните точки за разшифроване влиянието на държавата в посока на осигуряване на конкурентни предимства в индустрията:

- ♦ **първо**, правителствата не създават конкурентоспособни индустриални фирми, а това го правят самите фирми и бизнесът, които обаче непременно се нуждаят от партньорство с държавата;
- ♦ **второ**, добрата правителствена политика е тази, която: моделира и осигурява среда, в която фирмите успешно могат да поддържат и осъвременяват конкурентните си предимства; подтиква бизнеса да навлиза в нови индустриални сфери; стимулира бизнеса да динамизира и модернизира индустрии и производства;
- ♦ **трето**, държавата чрез правителствената политика оказва **директно и индиректно влияние** върху конкурентоспособността и растежа в индустрията, при което преобладаващо е индиректното влияние, обхващащо системно подобряване на всички компоненти на бизнес средата, в която оперират фирмите (законодателна и политическа среда; икономическа среда; научно-техническа среда; социална и демографска среда; административна среда и др.);
- ♦ **четвърто**, директното влияние на държавата върху ускоряването на темпа на иновирание в индустрията се свързва с нейната пряка роля да стимулира иновациите чрез инвестиране от нея в създаването и/или осъвременяването на такива **“факторни условия на конкурентоспособността”**, като: образование и обучение; наука и технологии; инфраструктура и логистика; информация и информационни технологии.

Тези опорни точки могат да бъдат ориентир при разработването и провеждането на индустриалната политика на страната.

Акцентът върху ролята на държавата за прелом в развитието на индустрията не влиза в противоречие с разбирането ни, че първостепенна отговорност, а оттук и първостепенна задача за повишаване на конкурентоспособността **имат фирмите** – респ. техните собственици и мениджмънт. Същевременно част от натрупаните проблеми в индустрията несъмнено са в **“малкото държавност”**, т.е. в оттеглянето на държавата и нейните институции от присъщите ѝ в пазарни условия функции. Без тук да разшифроваме функциите, ще синтезираме редица “липси” във взаимодействието с бизнеса: “държавата – реален партньор на индустриалния бизнес”; “държавните институции – отговорни за икономическия уют и правен ред”; “подкрепата за бизнеса и фирмите – по ясни, прозрачни и справедливи механизми и правила” и т.н.

Крилатата теза (или фраза) “държавата – вън от реалната икономика” по същество у нас се реализира в годините на прехода в силно изкривен вид (прехвърляне върху новите собственици на фирми включително и на функции, присъщи на държавата; нарушения в необходимото равнопоставено третиране на фирмите; политически и/или административни “чадъри” или рекет на фирмите; липса на ясна визия за развитието на индустрията и неефективна индустриална политика

поради неуспешно интегриране в нейното разработване и провеждане на индустриалните бизнес среди и т.н.). Парадоксално е, че примерно към 1999 г. преобладаващата част от българската индустрия е вече частна, а индустриалната политика **“се прави”** от държавната администрация без доброто сътрудничество с бизнеса. Разбира се, трябва да се оценят положително промените във взаимодействието с представителите на индустриалния бизнес в последните две – три години, които – макар и частични, са израз на нарастващо разбиране на общите отговорности за състоянието и перспективите на българската индустрия.

2. ЗА ЦЕЛИТЕ НА ИНДУСТРИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА¹

Стратегическа цел на икономическата политика на българската държава е осигуряването на конкурентоспособност и растеж на националната икономика като предпоставка и условие държавата успешно и все по-добре да изпълнява социалните си функции, а по този начин да се подобрява качеството на живота на българските граждани.

В съответствие със стратегическата цел на икономическата политика може да бъде изведена както главната дългосрочна цел на индустриалната политика, така и системата от подцели на тази политика.

- ♦ Според нас като **главна дългосрочна цел на индустриалната политика следва да се изведат постигането и поддържането на устойчив растеж в българската индустрия и повишаващ се неин принос в брутната добавена стойност на страната.**

В средносрочен хоризонт индустриалната политика трябва да бъде насочена към намаляване на изоставането на индустрията – общо и по сектори, спрямо индустриите на страните – членки на Европейския съюз, в конкурентоспособността, а по този начин политиката да способства за активизиране на индустриален растеж. Казано с други думи, средносрочната цел следва да е ориентирана към успешно (начално) вписване на българската индустрия в стратегията за развитие на индустрията на европейската общност.

Системата от подцели на индустриалната политика – част от тях в качеството им на **основни източници** за индустриален растеж, може да обхване следните подцели:

1. Постигане **качество на бизнессредата**, в която оперират индустриалните фирми, съответстващо на стандартите за нормална пазарна бизнес среда в Европейския съюз.
2. Активизиране прехода от ресурснообусловен етап на развитие на индустрията към инвестиционно и иновационно ориентирани етапи на развитие.

¹ Формулираните цели нямат “откривателски” характер. Същественото в случая е, че системата от цели (респ. единството на целите) на индустриалната политика улеснява по-нататъшното параметриране на конкретни подходи, механизми и инструменти за действена подкрепа на индустрията от страна на държавата, в т.ч. и за ползотворното сътрудничество (партньорство) между държавата и индустриалния бизнес – б.а.

3. Активизиране на научноизследователската и развойната дейност и на изследванията за реално и целево обслужване на иновативни процеси в индустрията.

4. Осигуряване чрез образователната система и системите за обучение и развитие на добре образовани и специализирани човешки ресурси за индустрията на 21. век (в т.ч. за всички равнища и категории персонал), а така също предпоставки и условия за обновяване на кадрите и професионалното им обогатяване.

5. Изграждане на национална информационна система и мрежа (в т.ч. за външноикономическа информация) и осигуряване на т.нар. **“сигнализиращо-консултиращи функции”** спрямо бизнеса и фирмите за успешно моделиране на бизнес стратегии, тактики и управленски решения.

6. Активизиране на навлизането в индустрията (съществуваща и нова) на световни компании – лидери в производството на индустриални продукти, и особено навлизането им в индустриални сфери, където България има конкурентни предимства.

7. Ускорено подобряване и модернизиране на компонентите на националната инфраструктура с особена важност за повишаване конкурентоспособността в индустрията (транспорт и транспортни мрежи; логистика; комуникации).

8. Активизиране на вътрешното потребление на индустриални продукти, в т.ч. и чрез намаляване на нелоялната конкуренция на вносни и местни продукти, а така също намаляване дела на сивата икономика в страната.

9. На съръчаване и значително увеличаване на износа на индустриални продукти, в т.ч. на основата на индустриална експортна стратегия като компонент на националната експортна стратегия.

10. Системно повишаване на цената на труда в индустрията и нейния основен компонент – работната заплата, в съответствие с нарастването на производителността на труда в индустриалните фирми.

Реализирането на целите на индустриалната политика изисква да се разработят и последователно да се осъществят **стратегии за развитие на индустриалните сектори на страната:**

Може да се посочи, че за последните петнадесет години – с изключение на противоречивата приватизационна стратегия, у нас няма разработени съвместно с бизнеса секторни стратегии за развитие на индустрията. Този факт не омаловажава усилията на специализирани институции, които са работили в тази посока, но потвърждава неумението за параметриране и обвързване в единство на цели, ресурси, източници на развитие и растеж; неумение да се организира и управлява процесът на развитие чрез конструктивен диалог между държавата и бизнеса.

И към 2004 г. държавните институции продължават да подценяват и да не изпълняват свой важен ангажимент, а именно: извършване на голяма по обем аналитична работа по: оценка на статуса на индустриалните сектори и приноса им за националната икономика след въвеждането на Паричния съвет; оценяване и открояване на реалните и потенциалните конкурентни предимства на секторите (респ. на основата на ресурсите и продуктите, произвеждани от тях); формулиране на стратегически цели за развитие на отделните сектори и разработване на прогнози за развитието им в следващите десет-петнадесет години. В средно-срочен хоризонт е особено важно те, съвместно с бизнеса (главно браншовите организации), да пристъпят и към разработване на програми с акцент върху конкретни направления, механизми и инструменти за намаляване на изоставането в

конкурентоспособността спрямо индустрията общо, спрямо сектори и фирми в страните от Европейския съюз.

С ясното разбиране, че индустрията е преобладаващо **частна** и че това води до разделение на функциите на държавата, от една страна, и на бизнеса, от друга, необходимостта от секторни стратегии и програми за действие стои на дневен ред, вкл. като важен компонент за подкрепа на бизнеса от страна на държавата.

Секторните стратегии в качеството им на **средство и инструмент** за управление в условия на промени (управление, осъществявано предимно чрез координиране, други специфични регулативни форми; специфични механизми за подпомагане на бизнеса) изискват активен диалог и сътрудничество между:

- 1) държавата и нейните институции;
- 2) собствениците и мениджмънта на индустриалните фирми;
- 3) браншовите организации в отделни индустриални сектори.

Обективната оценка на взаимодействието между посочените три страни към 2004 г. не удовлетворява. Партньорството реално се отличава с малка степен на “чуваемост” и това зависи от всяка от страните, но “проблемната страна” е преди всичко държавата, нейните органи и институции, които нямат визия за ползотворна работа с бизнеса, за подкрепа на бизнеса.

В съответствие с целите на индустриалната политика и на основата на секторни стратегии значително могат да се облекчат разработването и провеждането на конкретните програми за действие. Несъмнено е обаче, че постигането на целите и осигуряването на нарастваща конкурентоспособност са невъзможни без значително подобряване на качеството на фирмения мениджмънт и неговите стратегии за справяне с конкурентния натиск.

3. ПРИОРИТЕТНИ ИНДУСТРИАЛНИ СЕКТОРИ ИЛИ ПРИОРИТЕТНИ ПРОЕКТИ И ПРОДУКТИ

Обявяването на отделни (или на редица) индустриални сектори за **държавен приоритет** несъмнено има свои поддръжници. Примамливо е индустриалната политика да дава и индикации за секторите с потенциал за развитие (растеж) и отпук за съответна държавна подкрепа (подпомагане).

Същевременно не бива да се подценяват аргументите в обратна посока:

- ◆ При обявяване на едни сектори за приоритетни, какво следва за онези сектори, които не са държавен приоритет?
- ◆ Могат ли да се определят приоритетни сектори при настоящата “картина” на състоянието им?
- ◆ Как ще изглежда който и да е индустриален сектор около и няколко години след присъединяване на страната към ЕС?
- ◆ За бизнеса (а индустрията е преобладаващо частна) приоритетни са тези сектори и дейности, в които се получава по-висока добавена стойност, т.е. където възвръщаемостта на инвестирания капитал е по-висока от средната цена на капитала.

За да обявява държавата приоритетни сектори, трябва да е налице поне едно от посочените по-долу две условия:

- **първо**, самата държава да разполага с ресурси, които ще вложи под някаква форма в приоритетни сектори, а това не е валидно за българската държава към 2004 г., а и за напред;
- **второ**, държавата да въведе и използва политика, механизми и инструменти, които биха насочили (или пренасочили) движението на капитали към приоритетни сектори. Това е трудна, но реална задача на държавата (изпълнителната и законодателната власт), при ясното разбиране, че изгодата е и за бизнеса, и за самата държава.

Съществен проблем при извеждането на **приоритетни сектори** с произтичащата от това държавна подкрепа е, че секторите ще се поставят **в изкуствена, а не в пазарна среда**. Фирмите от сектора, определен като приоритетен, са различни по потенциал, наличие или отсъствие на конкурентни предимства и част от тях вероятно няма да имат перспективи и бъдеще.

Подходът, който предлагаме за дискусия като контрапункт на **“приоритетните сектори”**, синтезирано намира израз в два момента:

- ♦ **Първо**, отговорностите, а оттук и ангажиментите на държавата и нейните институции, се насочват предимно към създаване на **качествена бизнес среда**, т.е. на подобряваща се и благоприятна за **всички фирми** среда за функционирането им.
- ♦ **Второ**, държавната подкрепа чрез разнообразни механизми, лостове, инструменти се насочва към стимулиране на **проекти и продукти в индустрията**, които могат да увеличат иновативния потенциал и конкурентоспособността на фирмите.

Опорните точки на така формулираният подход са:

- ♦ Съответствие с подхода на индустриалната практика в страните от Европейския съюз, а именно подкрепа от държавата за постигането на **“хоризонтални цели”** на общата икономическа политика¹.
- ♦ Справедливост на подхода, т.е. основаването му върху ясни отговорности на държавата и бизнеса за постигане на прелом в развитието на индустрията.
- ♦ Признание, че бизнесът е водещ във вътрешноиндустриалните приоритети, а държавата осигурява средата и подкрепата за развитието им.

Фирмите се конкурират на пазарите (вътрешни и външни) чрез своите продукти. Битката за поддържане на конкурентоспособността и увеличаване на конкурентните предимства се води от производителите на продукти. Към 2004 г. конкурентни предимства, в т.ч. и с отчитане на експортната ориентация (дела на износа), имат множество **индустриални продукти**: от конфекционното (шивашкото) производство; от трикотажното производство; от фармацевтичното производство; от ветеринарно-фармацевтичното производство; от производството на цветни и редки метали; от машиностроенето; от керамичното произ-

¹ Програмата от Лисабон (2000 г.) акцентира върху два момента относно държавната подкрепа: поставя ударението върху намаляване на общите нива на държавна помощ (1); препоръчва насочване на подкрепата към хоризонтални цели като подпомагане на изследователска и развойна дейност, повишаване конкурентни предимства на продукти и др. – б.а.

водство; от млеко- и месопреработвателното производство; от химическото производство и т.н.¹

Общи за посочената група от продукти (респ. производители) са поне три момента:

- ♦ **първо**, производителите на продуктите са достигнали висока степен на **сходство (доближаване) с европейските стандарти** (в т.ч.: в мениджмънта; в технологии и техника на производство; в разходи; в качество на продукта и изискванията към него);
- ♦ **второ**, производителите успешно са оползотворили **наши български различия** (от европейски и други конкуренти), които са увеличили конкурентните предимства на продуктите им (в ресурсите – количество, цена и качество на ресурсите; в климатичните особености; в традициите; географските и други различия);
- ♦ **трето**, продуктите са конкурентоспособни към 2004 г., но без системно осъвременяване на конкурентните предимства (в самите фирми и в бизнес средата) конкурентоспособността им ще бъде застрашена.

Наличието на конкурентни индустриални продукти, вкл. при значително по-ниско качество на българската бизнес среда, е доказателство за потенциал в индустрията, който може да се доразвива и да осигурява индустриален растеж. И тъкмо поради тази причина индустриалната политика трябва да заложи на подхода за стимулиране и подкрепа на проекти и продукти.

От нововъзникващите сектори потенциал за развитие и конкурентни предимства имат преди всичко **информационните технологии**. Секторът на информационните технологии и в частност производството на софтуер, въвеждането на модерни (съвременни) информационни системи са специфична индустрия, чието развитие в България може да се счита като **приоритет** и поради факта, че те са двигател на конкурентоспособността в останалите отрасли и сектори на икономиката. Предимствата на сектора са както ниският праг на необходимите инвестиции, така и отлично подготвените специалисти в тази сфера. Засега те са позиционирани предимно в малки и средни фирми (софтуерни фирми), имат подкрепа на големи световни компании (IBM, Хюлет Пакард, Оракъл и др.), имат изразена експортна ориентация, но нямат достатъчно подкрепа от държавата. Става дума за реална подкрепа за повишаване на конкурентоспособността на страната на световните информационни и комуникационни пазари и, по-конкретно за стратегия, разработена от експертите и специалистите от самия бранш. Наложителни са определени данъчни облекчения, редуциране и/или рационализиране на разрешителни режими, предоставяне на благоприятни условия за изграждане на технопаркове и т.н.

Ако за традиционната ни индустрия може да се отстоява подходът за подкрепа на проекти и продукти, то секторът на софтуерните информационни технологии може да бъде приоритетен, вкл. и като катализатор на конкурентоспособност на цялата индустрия, която все повече ще се превръща в индустрия на знанието и познанието.

¹ Трябва да се отбележи, че посочената група от продукти е непълна, а изброяването им не е по значимост – б.а.

Индустриалната политика има основание да заложи и **на клъстерната форма на обединяване на фирми**. Аргументите за извеждане на клъстерите, вкл. като един от приоритетите на политиката, са свързани с редица техни потенциални и реални предимства (респ. прерастващи в предимства на участващите в клъстера фирми), които в крайна сметка и при определени условия са предпоставка за придобиване на по-висока конкурентоспособност, а така също за създаване на по-висока добавена стойност.

Създаването на клъстери в националното стопанство засега е процес в начална фаза. Инициативата за тях обективно принадлежи на бизнеса (частните фирми), а държавата може да им осигурява индиректно подпомагане.

Принципите за формиране на клъстери могат да бъдат сведени до следните по-съществени:

1. Обхват на участващи в клъстера **фирми с допълващи се интереси** (а не на фирми, които се конкурират на пазара).
2. Наличие на **взаимна зависимост** между фирмите, участници в клъстера.
3. **Хармонизиране на бизнес стратегиите на фирмите**, участници в клъстера, и достигане да обща стратегия на неговото развитие.
4. **Балансиране на целите и интересите** на участващите в клъстера фирми.
5. Възприемане от фирмите, участници в клъстера, на еднакви (или близки) **фирмени ценности и управленски практики**.

Това, което в най-голяма степен, според нас, следва да мотивира разширяването на тенденцията за създаване на клъстери в индустрията, са възможностите да се активизират инвестиционното и иновационното развитие и положителните последици от технико-технологичното и управленското обновление в съставляващите клъстера фирми.

В индустрията, както вече се посочи, е налице тенденция към увеличаване дела на малките и частично на средните фирми, а малка част от тях са технологично и продуктово свързани с големи фирми. Управлението на малките предприятия е предимно ситуационно и в краткосрочен хоризонт. Научното обслужване, включително консултантската подкрепа на малките фирми, е силно затруднено предимно поради финансови съображения. С още по-голяма сила е валиден изводът за затруднения на малките фирми по отношение на информационното осигуряване във всички възможни и необходими за бизнеса негови разрези.

Клъстерът, ако приемем, че в него има една или няколко големи водещи компании с краен продукт, няма да реши автоматично изброените и редица други проблеми и трудности на малките фирми в неговия обхват, но в голяма степен ще способства за значително по-бързото и по-доброто тяхно решение.

В идеалния случай клъстерът затваря веригата от суровината (обща суровина) през производственото коопериране между участващите фирми до научно-техническото коопериране и крайния продукт. Тази кооперация безспорно ще "пронизва" и управленските практики в клъстера. Може да се направи изводът, че взаимната зависимост и допълващите се интереси на фирмите участници ще диктуват възприемане и прилагане на близки системи за управление на разходите, системи за качество, безопасни условия на труд и безопасност на продукта (полуфабриката), общи ангажменти по опазване на околната среда и т.н.

Участието на отделните фирми в клъстера и преди всичко наличието на бизнес стратегия на клъстера значително могат да облекчат финансирането на ре-

дица дейности, процеси, проекти (в отделните фирми) поради по-голямото доверие и гаранции за банковите и небанковите финансови институции при отпускане на кредити. Освен това възможностите на клъстера да осигури финансиране са много по-големи в сравнение с тези на отделната (малка) фирма.

Съществен момент е, че клъстерът като формирование може да оказва позитивно въздействие върху снижаването на по-голямата част от разходите (материални; енергийни; транспортни; складови; гр.). Това е валидно не само за клъстерите от технологично-производствен вид. При високия дял – особено на материалните и енергийните разходи в общите производствени разходи, снижаването им (оптимизирането им) е съществен конкурентообразуващ фактор.

Регионалните клъстери като възможна форма за обединяване на фирми не само могат да установят успешно партньорство с местните общински или областни власти, но и да насочат усилията си към създаване и оползотворяване на алтернативни източници на енергия, вкл. чрез механизми на концесиониране, а така също и на участие на общините в съответен клъстер.

Чрез клъстера може да се постигне важно конкурентно предимство, свързано с човешкия фактор. Доближаването на управленските практики на фирмите участници, на фирмените ценности и т.н. извежда необходимостта от близка кадрова политика, т.е. ако приемем, че голямата компания с водеща роля в клъстера е достигнала до модерни решения в областта на човешките ресурси и системата за тяхното управление, то те успешно могат да се прилагат или адаптират към останалите фирми в клъстера поради общността на интересите им.

Разширяването на клъстерната форма на обединяване на фирми в стопанската ни практика ще се натъкне и на немалко противодействащи фактори. Според нас водещи сред противодействащите фактори са: липсата на опит, а оттук и на резултати в нашата практика, което поражда резерви и съмнения и блокира инициативата на фирмите; недостиг на познания в областта на функционирането на подобни доброволни обединения на фирми; менталитетът на повечето български собственици и/или мениджъри на фирми и по-конкретно липсата на нагласи за **“кооперативност”** и гр.

Дискусционна е възможността да се осигурява държавна подкрепа на клъстерите извън отговорностите на държавата за системно подобряване на качеството на бизнес средата във всички нейни компоненти. Същевременно това не означава, че държавата няма лостове, чрез които да се стимулират създаването и разширяването на клъстерите в страната. Според нас подходът за осигуряване на държавна подкрепа би следвало да е по схемата: “инициатива на клъстера (клъстерите) за подобрения в качеството на компонентите на бизнес средата със съответна аргументация – преглед, оценка и предприемане на съответни мерки и действия от институции на изпълнителната власт и от законодателния орган в рамките на правомощията им и на възможностите за подкрепа и стимулиране на клъстерите”.

Поради наличието на общи за всички (бъдещи) клъстери “проблемни полета” има основание да се пристъпи към подготовка и разработване на Програма за стимулиране на клъстерната форма на обединяване на фирми, която да е в съвместен документ на Министерството на икономиката и браншови организации, където са налице предпоставки и интереси за създаване на клъстери.

Българската индустрия ще функционира във все повече интернационализираща се и глобализираща се икономика, а това извежда качествено нови изисквания към фирмите, техните собственици и мениджмънт. Досегашната ориентация (успешна или не особено успешна) на нашите фирми към печалба, идваща от мащаба и обема, постепенно и дори бързо следва да се преосмисли към печеливша дейност, основана на непрекъснато откриване на нови връзки между “решения във фирмите и нужди на потребителите”. От една страна, в световен (или европейски) мащаб е налице свръхпроизводство на индустриална продукция, а от друга – иновативните процеси в европейски и други индустриални страни са значително по-активни, по-интензивни. В този смисъл у нас е необходимо увеличаване на дела на т.нар. **“високостойностни предприятия”** в индустрията, а това е свързано с кръг от действия и на държава, и на фирмите, които да намерят място в индустриалната политика на страната.

Индустриалната политика следва да дава ориентири и за отмиращи производства, за постепенно отпадане на производства от отделни сектори. Позицията ни е, че това не се отнася до големите индустриални компании в страната (в областта на добива, химичните продукти, нефтопродуктите, металургията (черна и цветна), фармацевтиката и др.). Стандартизираните производства от масов тип, основани предимно на рутинна производствена дейност, макар и класически (традиционни) производства, не са сред отмиращите. В съпоставителен план с възникващи нови, високотехнологични производства те обаче ще генерират все по-ниска норма на печалба. За този тип производства в последните десетилетия е налице тенденция към насочването им (пренасочването им) към места (страни), където трудът е едновременно най-евтин и най-достъпен, т.е. от напредналите към развиващите се страни. Трудът в комбинация с определена ресурсна осигуреност на подобни производства, а и доброто географско разположение на България, дават основание да се обобща, че те не са обречени (между впрочем, това е валидно и за текстилното и конфекционното производство и редица други производства). Наличието на относително благоприятни условия за функциониране на фирми с масов тип на производство далеч обаче не покрива комплекса от конкурентни предимства, които следва да се създават и/или осъвременяват с оглед на печелившата им дейност и генериране на растеж. Във връзка с това индустриалната политика следва да **“даде простор”** за успешното им навлизане във втория и третия етап на развитие (инвестиционно и иновационно ориентирани етапи).

4. МЕХАНИЗМИ И ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПОДКРЕПА И СТИМУЛИРАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В ИНДУСТРИЯТА

Върху развитието на българската индустрия ще оказват влияние тенденции и процеси в интернационализираната и глобализираща се икономика, тенденции в развитието на европейската индустрия, в т.ч. осъществяването на обща стратегия за нейното развитие, провеждани от правителството политики и стратегии в икономиката на страната, осъществявани бизнес стратегии в частните индустриални фирми. Разнообразието на вътрешни и външни фактори на развитието несъмнено затруднява прогнозите за бъдещето на индустрията, но не отменя необходимостта държава и бизнес в средно- и дългосрочна перспектива да

насочат съвместно усилията си за постигане на повишаваща се конкурентоспособност. В по-нататъшното изложение в студията акцентът е главно върху важни компоненти на политиката на гържавата в подкрепа и за стимулиране на конкурентни предимства на индустриалните фирми и техните продукти.

4.1. Активизиране на инвестиционно и иновационно развитие на индустрията

Постигнатата и поддържана макроикономическа стабилност в страната стимулира инвестиционната активност на бизнеса. Като цяло инвестиционните разходи у нас, в т.ч. и в индустриалните фирми, нарастват след 1998 г. Тази положителна тенденция обаче е значително по-силно изразена в други сфери и отрасли на реалната икономика в сравнение с индустрията.

Изоставането на индустрията в технологичното и техническото обновление на производството спрямо страните от Европейския съюз продължава да е голямо¹. Последствията от него върху конкурентоспособността са известни. Активизирането на инвестициите и иновациите става **възлов проблем** в развитието на **индустрията** предвид качеството им на **основен конкурентообразуващ фактор**.

Определено трябва да се подчертае, че водеща роля, място и отговорност в решаването на този проблем имат фирмите, респ. техните собственици, мениджмънт, персонал. Първостепенна задача на фирмено равнище е качествено усъвършенстване на мениджмънта на инвестициите и иновациите, разработването на иновационни стратегии, портфейли от иновационни проекти, механизми за партньорство между фирмите, както и между фирми и научни организации.

С изключение на сравнително тесен кръг предимно големи индустриални фирми, останалите фирми нямат “писани” иновационни стратегии. По-голямата част от фирмите не разполагат и с професионално подготвени специалисти в тази област, т.е. ресорът не е изграден професионално-кадрово на фирмено равнище. Изходи, разбира се, има, включително практиката в развити индустриални страни показва, че в това направление успешно може да се ползва целенасочена консултантска подкрепа (помощ), т.е. външна услуга.

Защо активизирането на инвестиционно-иновационното обновление не е по силите единствено на фирмите и се нуждае от подкрепящи механизми и инструменти на гържавата?

- ♦ **Първо**, по-голямата част от индустриалните фирми имат **твърде ограничени вътрешни натрупвания**. Вътрешните фирмени източници, каквито са амортизациите и неразпределената печалба, са крайно недостатъчен ресурс за осъществяване на належащи инвестиционни и иновационни проекти във фирмите.
- ♦ **Второ**, дори при оптимално използване на наличните ресурси (първичните фактори на производство), индустриалните ни фирми не са в състояние или трудно могат да увеличат конкурентоспособността си, вкл. поради тенденцията за загуба на конкурентните предимства на първичните фактори.

¹ Безспорно има индустриални сфери и по-конкретно индустриални фирми (предимно големи компании), за които този извод не е валиден, но те са по-скоро в рамките на “добрите изключения” – б.а.

- ♦ **Трето**, финансирането от банките на иновационни проекти е и ще бъде затруднено предвид рисковете за самите банки от подобни проекти (особено за иновации в ресурсоспестяващи технологии; в обновяване на технологии, в подобряване на условията на труд и ефективна защита на околната среда и др.).

Инвестиционното подпомагане на фирмите от страна на държавата е наложително, но то има множество ограничители. Без да навлизаме в цялост в проблематиката на инвестиционната политика на българската държава и възможностите за повишаване на нейната ефективност, ще откروим насоки, адресирани предимно към индустрията.

Насоки за активизиране на инвестиционно и иновационно развитие на индустрията¹

- ♦ Разработване на стратегии за развитие на индустриалните сектори с ясни приоритети и подкрепящи ги програми в средносрочна перспектива.

Определено може да се посочи, че подобни програмни документи, разработени съвместно с бизнеса, са и предпоставка за: стимулиране навлизането на чуждестранни инвеститори и инвестиции; по-успешно и целево насочване на средства от създадени фондове в страната и от програми на ЕС; по-добри ориентири и гаранции за банковите и небанковите финансови институции по отношение на отпускането от тях на инвестиционни кредити.

- ♦ Действена подкрепа от държавните институции за разширяване на производственото и научно-техническото коопериране и сътрудничество между български индустриални фирми и чуждестранни партньори – лидери в съответен индустриален сектор.

Подобно сътрудничество и коопериране е предпоставка за инвестиционно-иновационно обновление на български фирми от индустрията. Успешното коопериране може да води включително до последващо участие на чуждестранния партньор в собствеността на българската фирма.

- ♦ Осигуряване на по-добро държавно регулиране на веригата от връзки между “обективни потребности от иновации и инвестиции в индустриалните фирми – нисък иновационен потенциал на фирмите – неблагоприятна научно-техническа среда за фирмите”.
- ♦ Засилване ролята на създадените с държавно участие **инвестиционен фонд и иновационен фонд** в две направления:
 - привличане в двата фонда на международни и български инвеститори за увеличаване ресурса на фондовете и подобряване на тяхното управление;
 - параметриране на сферите за инвестиции и иновации за финансиране от двата фонда на програмен подход за проекти и индустриални продукти с пазарен потенциал.
- ♦ Облекчаване на достъпа до финансиране на инвестиции и иновации в индустрията чрез международни програми, в т.ч. рамковите програми на ЕС. Основаване на облекчения достъп до финансиране на:

¹ Тук авторът в голяма степен се основава при конкретните предложения на разработки на проф. д.и.к.н. Иван Георгиев, на инициативи на бизнес средите от българската индустрия и др. – б.а.

- разработени в диалог и сътрудничество с индустриалния бизнес програми (в случая за приоритетни иновационни и инвестиционни проекти);
- доказателства за пазарен потенциал и конкурентни предимства на проектите;
- конкурсен принцип при кандидатстването за финансиране.
- ◆ Финансиране на проекти в областта на инвестициите и иновациите (от инвестиционен фонд; от иновационен фонд; от структурни фондове на ЕС) при оценка на риска на проектите и използване на подходящ (разумен) лихвен режим на кредитиране (в т.ч. нисколихвено и дори безлихвено кредитиране на особено важни проекти).
- ◆ Създаване на гаранционен фонд (първоначално държавен с последващо възможно привличане на частни капитали), който да поеме ангажименти по инвестиционни и иновационни проекти в индустрията (фирмите), включени в съответна програма, като гарантира пред банките исканите кредити.
- ◆ Разумно увеличаване на бюджетното финансиране за създаване и придобиване на целеви иновации, в т.ч. в индустрията. Увеличаване преди всичко на средствата за финансиране на научни изследвания от около **0,5 %** от БВП на **2 %** към края на следващия мандат.
- ◆ Обновяване на научноизследователски и развойни организации с предмет на дейност разработване, адаптиране и обслужване на комерсиално ориентирани иновационни проекти в индустрии с пазарен потенциал, основано на:
 - разумни данъчни облекчения при модернизирание или изграждане на необходимата материално-техническа база;
 - признаване на разходите за образование и обучение на фирмите с оглед активизиране на обновяването и обогатяването на научния им кадрови потенциал;
 - създаване на технопаркове в университетските градове с изследователски потенциал и възлагане от страна на държавата на целеви проекти за научно обслужване на перспективни производства. Използване на възможности за комбинирано финансиране на проекти (от държавата и от фирмите, потребители на проектите).
- ◆ Въвеждане на облекчени процедури за разширяване създаването и функционирането на организации – посредници в трансфера на технологии и продукти за (във) индустрията.
- ◆ Ускорено приемане или хармонизиране с европейското законодателство на законодателна уредба (пакет от закони), регулираща важни процеси и дейности в индустрията, свързани с конкурентоспособността:
 - законодателство в областта на високотехнологичните дейности (производства, паркове), рисковия капитал, координацията и стимулирането на научните изследвания;
 - законодателство, насочено към продуктите – респ. съответствие на продуктите на стандартите на европейското законодателство; качество на продуктите; ефективност на дистрибуцията и обслужването на продуктите; екоизисквания към продуктите и изисквания за сигурност при използването; нормативна уредба, регламентираща произход на суровини, материали, характеристики на продукта, получавани в процеса на производството му, системи за установяване на характеристиките на продукта и т.н. Този (непълн) кръг законодателни мерки следва да осигури нормативна ос-

нова за преодоляване на пречките пред достъпа на редица индустриални продукти на европейския пазар.

4.2. Продължаване на положителните тенденции в данъчната политика

В данъчната политика и съответно в данъчното законодателство в последните години са налице положителни тенденции. Те обаче все още са недостатъчни от гледна точка на подкрепата за конкурентоспособността на фирмите от реалната икономика и в частност от индустрията. Процесът на намаляване на данъците, в т.ч. и данъчните преотстъпвания за общофункционални дейности (предимно ориентирани към иновативни процеси), следва да продължи, а насоките, които считаме за целесъобразни в това отношение, са следните:

- ◆ Рационализиране на административно утежнените законови процедури на данъчно облагане на фирмите, в т.ч. на основата на:
 - преглед и изменения на закони, които водят до скрито данъчно бреме и допълнително финансово натоварване на фирмите;
 - осигуряване на значителен напредък в приключване на реформата и укрепване на данъчната администрация;
 - подобряване на събираемостта на данъците и снижаване на дела на сивата икономика;
 - гарантиране на ефективно функциониране на компютризираната данъчна информационна система (в т.ч. и чрез засилване на вътрешния контрол); вписване на системата в тази на ЕС.
- ◆ Продължаване на процеса на намаляване на данъците на фирмите и преразпределението чрез бюджета. Разумни намаления на корпоративния данък и на данъка за добавена стойност до присъединяване на страната в Европейския съюз. Съхраняване на практиката за единна (а не диференцирана) ставка на ДДС, в т.ч. и предвид ненарушаване на междусекторната конкуренция.
- ◆ Осъществяване на възможни данъчни облекчения (валидни за всички стопански отрасли и сектори, а не само за индустрията)¹:
 - въвеждане на нулева данъчна ставка при реинвестиране на печалбата в провеждането (изпълнението) на иновационно-инвестиционни проекти, увеличаващи конкурентоспособността на производителите;
 - освобождаване от данъци на инвестициите за развитие на нови производства за определен период;
 - предоставяне на данъчни облекчения при въвеждане на иновационни продукти, осигуряващи и технологичното развитие на фирмите;
 - въвеждане на специални данъчни и други стимули за привличане и настаняване в страната на центри на транснационални индустриални компании – в т.ч. нулева данъчна ставка; безплатно предоставяне на държавна или общинска земя (терени) за производствени помещения, офиси и др.
- ◆ Усъвършенстване на патентното данъчно облагане, в т.ч. намаляване на патентния данък за направени (и доказани) инвестиции.

¹ Авторът си дава сметка за деликатността на материята “данъчни облекчения за фирмите” и отражението им върху приходната част на бюджета – б.а.

При наложителната тенденция на нарастване на акциите и разширяване на техния обхват, укрепване на административния капацитет на данъчната система и подобряване на събираемостта на данъците и други ефекти в приходите от данъци ще може да се проектира реален времеви график за последващи промени в данъчната система със старт от 2006 г.

4.3. Усъвършенстване на експортната политика в индустрията¹

Стоковият износ на българската индустрия в последните години е предимно в относително “нискотехнологични продукти”. Продуктите са с високо равнище на трудопоглъщаемост. Стоковата диференциация на експорта на индустриалните ни продукти е ограничена и експортът продължава да е концентриран в тесен кръг стокови позиции. Тенденцията за нарастване равнището на отвореност на икономиката на страната ще определя в голяма степен и индустриалния растеж. Националната експортна стратегия следва да намери значително по-голяма конкретизация, в т.ч. по индустриални сектори и продукти с пазарен потенциал и конкурентни предимства (потенциални и реални). По-важните насоки за усъвършенстване на експортната политика в индустрията са:

- ◆ Преглед и оценка на състоянието на индустриалния експорт, в това число:
 - анализ и оценка на настоящата стокова структура на износа и вноса на индустриални продукти по уедрени групи стоки и по стокови позиции в износа;
 - установяване и оценка на фактическите сравнителни предимства на индустрията по уедрени групи стоки и по стокови позиции в износа;
 - установяване на дела (обема) на експорта на индустриални стоки (продукти), за които страната има сравнителни предимства, и характера на сравнителните предимства;
 - оценка на възможностите за увеличаване дела на износа на индустриални продукти.
- ◆ Разработване на виждане (стратегия) за експортна специализация на българската индустрия в средно- и дългосрочна перспектива, като компонент на дългосрочна стратегия за промяна на мястото на страната в международното разделение на труда, на основата на:
 - настоящи конкурентни предимства на индустриалните ни продукти;
 - оценка на пазарите (потенциален растеж, запазване или свиване на пазарите; прогнози за нови пазари и очаквания за нови изисквания към продуктите; действие на ограничителни процедури по износа и т.н.);
 - ресурсна осигуреност на индустрията и целево насърчаване на иновативните процеси в нея;
 - ново привличане на стратегически чуждестранни инвеститори – лидери в индустриални сфери, в които и страната има определен потенциал.
- ◆ Разработване на интегрирана система за външноикономическа информация, предназначена да изпълнява “**сигнализиращо-консултиращи функции**” спрямо бизнеса и фирмите. Предоставяне чрез системата на възможности на фирмите да получават и ползват бърза, достоверна и актуална информация

¹ Авторът се основава в значителна степен на разработки в тази област на проф. д.и.к.н. В. Маринов – б.а.

(за пазара; технологии; продукти; конкуренти; програми и т.н.), а по този начин те успешно да моделират своите стратегии, тактики и управленски решения.

- ♦ Преглед на международните договори и споразумения в областта на търговията с индустриални стоки. Осигуряване спазването на принципите, правилата и нормите при търговско-икономическите връзки с партньорите в съчетание със **значително по-голяма активност на държавните институции в използването на възможностите за защита на националното индустриално производство и на националния (вътрешен) пазар.**
- ♦ Насърчаване на експорта на индустриални продукти и в следните направления:
 - активизиране на дейността по сключване на нови споразумения и договорености за индустриален обмен на правителствени равнища;
 - предприемане на ефикасни мерки за активизиране на търговско-икономическите връзки с доскорошни традиционни чуждестранни търговско-индустриални партньори;
 - активизиране привличането и ефективното използване на външни финансови ресурси (преки чуждестранни инвестиции; средства от предприемачески фондове; финансиране от ЕБВР и ЕИБ и други източници);
 - използване на подходящи ефикасни механизми (в т.ч. системи за оценка и мотивация) за значително активизиране на институции в страната и преди всичко на търговски представителства на страната в чужбина в подкрепа на контакти, сътрудничество и увеличаване на експорта на индустриални продукти.
- ♦ Активизиране включването на индустриалните фирми в устойчиви международни връзки по линия на производството и научно-техническото коопериране като предпоставка за преодоляване на ограничения достъп на по-голяма част от фирмите до съвременни технологии, управленски практики и канали за реализация на продуктите.
- ♦ Създаване на структура (държавна или смесена – държавно-частна) за експортно кредитиране, с ползване опыта на страни от ЕС, за изпълнение на функции по краткосрочно, средносрочно и дългосрочно кредитиране на национални износители (от индустрията), предоставяне на гаранции и застраховки по частните (фирмени и банкови) експортни кредити.
- ♦ Осигуряване на финансова подкрепа на експорта на индустриални продукти, в т.ч. чрез връщането на мита, данъци и такси, събирани върху вноса на суровини, материали и компоненти, а така също чрез съкращаване на сроковете за възстановяване на данъчния кредит при износа, въвеждане на експортни премии и др.

4.4. Подобряване на енергийната ефективност и снижаване на енергийните разходи в индустрията

Енергийните разходи – като конкурентообразуващ фактор, заемат висок дял сред производствените разходи в индустрията, а тяхното снижаване във все по-голяма степен ще осигурява конкурентни предимства на фирмите.

Приетият през м. април 2004 г. Закон за енергийната ефективност изведе на преден план важни и силно подценявани досега от българската държава и фирмите въпроси. Съпоставката със страните от ЕС показва голямо изоставане на индустрията в равнището на енергийната ефективност и особено в използването на алтернативни източници на енергия.

По-важните насоки за подобряване на енергийната ефективност и снижаване на енергийните разходи в индустрията са:

- ◆ Стимулиране на иновациите, насочени към енергоспестяващи технологии в индустриалните фирми, чрез използване на подходящи гаранционни схеми за намаляване на риска на банките при финансирането на подобни рискови иновативни проекти на фирмите.
- ◆ Финансиране въвеждането на енергоспестяващи технологии в малки и средни индустриални фирми чрез фонда за енергийна ефективност.
- ◆ Активизиране на процеса на сертифициране на сградния фонд на индустриалните фирми и подпомагане на фирмите при пристъпване към санирането му и подобряване на енергийната ефективност чрез допустими данъчни стимули и схеми за финансиране.
- ◆ Предоставяне на индустриалните фирми на целенасочена информация за съвременни технико-технологични решения за алтернативни източници на енергия във водещи европейски страни (геотермални; соларни; вятърни; биомаса), в т.ч.: водещи производители на оборудване за алтернативни източници на енергия; възможности за достигане до съвместна дейност по проекти в тази област; консултанти и консултантска подкрепа и др.
- ◆ Насърчаване на индустриалните фирми (особено на малките и средните) за използване на подходящи и ефективни за тях алтернативни източници на енергия (в съответствие със спецификата на производството и потребяваната енергия; географски, климатични и други особености на местоположението на фирмите и др.). Подкрепа на проектите и инвестициите в нови енергийни източници на основата на геотермални води, биомаса, соларни източници, вятърни централи чрез възможностите на инвестиционния фонд за енергийна ефективност, подходящи гаранционни схеми, използване на нулеви данъчни ставки при реинвестиране на печалбата в алтернативни източници на енергия.
- ◆ Насърчаване на взаимодействието и партньорството между общини, от една страна, и индустриални фирми, от друга, при съвместното изграждане и използване на алтернативни енергийни мощности.

4.5. Посрещане на предизвикателства, заложи в европейските стандарти

Пълноправното членство на страната в ЕС през 2007 г. се съпровожда с разпространение и прилагане (спазване) на огромен брой директиви, регламенти, конкретни евростандарти. Значителна част от тях директно се отнасят до българските индустриални фирми. Без да се преувеличава предстоящия "шок" от присъединяването към ЕС, нашата оценка е, че голяма част от фирмите са реално не-

подготвени в това направление, в резултат вкл. и от недостатъчна прозрачност и диалог на държавната администрация с индустриалния бизнес.

Като неотложни и спешни мерки за посрещане предизвикателства на европейските стандарти могат да бъдат посочени:

- ◆ Бързо публикуване на постигнатите в преговорния процес с ЕС договорености, в т.ч. и превод на български език на всички съпътстващи документи (директиви, регламенти, правила); широко и същевременно целенасочено разгласяване и предоставяне на директиви, стандарти и изисквания на браншовите организации в индустриалните сектори (респ. на фирмите).
- ◆ Активизиране на процесите на: сертификация на фирмите по индустриални сектори (в т.ч. за системи за управление на качеството; за здравословни и безопасни условия на труд; за безопасност на произвежданите продукти и защита на потребителите; за добра производствена практика; за опазване на околната среда и др.); “евроакредитация” на индустриалните фирми чрез механизми на регулация на сертификационния пазар от страна и с подкрепа на държавата.
- ◆ Установяване на допълнителни разходи за удовлетворяване на европейските стандартизационни изисквания от българските индустриални фирми, а така също на удачни механизми и възможни облекчения за финансирането им (вкл. разходите на фирмите за хармонизация с евростандартите да не се облагат с данъци).
- ◆ Разработване на адекватна на евроизискванията подзаконова регламентация (наредби, методики, процедури за разрешителните и т.н.) от страна на оторизираната държавна администрация; преглед и оценка на договорени преходни периоди и тяхната реалистичност, вкл. аргументиране на допълнителни преходни периоди.
- ◆ Разработване на визия и стратегия за развитие на секторите на реалната икономика и особено на преработвателните сектори, базирани на аграрното производство, предвид предните му позиции в договореното еврофинансиране. Формулиране на ясни приоритети в неговото развитие, вкл. от позициите на разбирането, че то е двигател за конкурентното развитие на редица преработващи индустриални сектори.
- ◆ Осигуряване на по-ефективна защита на околната среда на основата на:
 - подобряване управлението на природните ресурси на страната и преди всичко на ресурси, които са нейно конкурентно предимство (минерални суровини; редки и цветни метали; минерални води и др.). Създаване на единен орган за ефективно използване на природните ресурси. Създаване на специален фонд за набиране на средства и провеждане на процеси на рекултивация на площи и терени (от концесионери и други източници) и неговото добро професионално управление;
 - засилване на регулативната рамка по посока на по-строги изисквания към фирмите, свързани със защита на околната среда;
 - едновременно поемани ангажменти и отговорности от фирмите и държавата (вкл. държавна помощ) по опазването на околната среда като основа на устойчивото развитие.

4.6. Осигуряване на конкурентни предимства на човешкия фактор в индустрията

Конкурентоспособността и растежът в българската индустрия в крайна сметка са предизвикателство пред хората, ангажирани на всички нейни йерархични равнища. Успешната индустриална политика (политика на конкурентоспособност) изисква професионализъм, отговорност, усилия и мотивация на всеки член от общността – от персонала на индустриалните фирми и техния мениджмънт до застите в органите на държавното управление. Макар да е вярна постановката за първостепенната роля на фирмения мениджмънт и неговата политика към човешките ресурси като предпоставка за трайно тяхно конкурентно предимство, несъмнено е, че държавата също има значителна роля в това направление. Както чрез своята образователна, така и чрез социалната си политика тя може да дава съществен принос за подготовка на кадри на познанието, кадри, които успешно ще намерят професионална реализация в икономиката (индустрията), основана на знание.

Възможностите човешкият фактор да “носи” (осигурява) трайно конкурентно предимство на индустриалните ни фирми далеч не се оползотворява в по-голямата част от фирмите. Нещо повече – в контекста на евроинтеграционните предизвикателства пред индустрията, може да се констатира значително изоставане у нас – в съпоставителен план със страните от ЕС, в почти всички компоненти на управлението на човешките ресурси на фирмено равнище.

Бърз прелом и преодоляване на формиралите се трайни негативни тенденции в състоянието на човешките ресурси и тяхното поведение в трудовата дейност е труден, дори невъзможен. Същевременно обаче са належащи широк кръг от промени главно в управлението на човешките ресурси на фирмите, израз на политиката на фирмения мениджмънт към най-ценния актив на фирмата – неговия персонал:

- ♦ Българските индустриални фирми спешно се нуждаят от разработване, въвеждане и функциониране в тях на съвременни системи за управление на човешките ресурси. Модерно вътрешнофирмено “законодателство” в областта на човешките ресурси е факт в ограничен брой индустриални фирми, предимно (но не единствено) с чуждестранни собственици.
- ♦ Българските индустриални фирми се нуждаят от осмисляне и възприемане на редица нови опорни точки на своята политика към човешките ресурси:
 - ограничаване на административните методи на въздействие върху персонала за сметка на **обединяване на персонала около възприети фирмени ценности**;
 - замяна на дисциплиниращите системи за труд с **демократични, “хуманни” системи и механизми, даващи простор пред човешкия потенциал, познание и инициативност**;
 - активно въвеждане на персонала в подготовката и реализацията на фирмените бизнес стратегии като израз на **неговата ангажираност и идентифициране с фирмата**;
 - наложително **оптимизиране на числеността и структурата на персонала** и свеждане на текучеството на персонал поради неудовлетворение от труда до минимални размери;
 - господство на **принципа на екипност и екипна работа** като алтернатива на строгото разделение на труда и оттук – трайно ангажиране на персонала

ла (екипите) с **идеята за тотално качество във всички негови конкретни измерения във фирмата;**

- строго залагане на принципа на **“бюджетиране”, т.е. за управление на всички разходи, а оттук – справедливо възнаграждаване приноса на всеки член от персонала;**
- постигане на **многоплатна мотивация на персонала по обхват и по продължителност на въздействие.**
- ◆ Във вътрешнофирменото законодателство по управление на човешките ресурси и в практическите действия на фирмения мениджмънт е целесъобразно да бъдат актуализирани:
- въпросите на **оценката на трудовото представяне на персонала** – респ. системата за оценка с нейните механизми, правила, процедури, и т.н., като предпоставка за справедлив подход към членовете на персонала във фирмите;
- въпросите на **обучението и професионалното развитие на персонала** – респ. системата за обучение и развитие, нейните принципи, механизми, форми, програми, ресурсно осигуряване и т.н.;
- въпросите на **управлението на заплатите и допълнителните възнаграждения и придобивки чрез фирмата.**

Специално трябва да се отбележи следният момент. Става дума за регламенти, а оттук за процеси и дейности във всяка фирма, които се неразделна част от богатото фирмено разнообразие от правила, процеси и дейности. Те реално се осъществяват във фирмите, но собствената ми изследователска и консултантска практика показва широк кръг “проблемни полета”, празноти, слабости както в нормативната им регламентация, така и в провеждането им. Обобщено казано, в голямата част от българските индустриални фирми тази проблематика продължава да е “периферна”, силно подценена от мениджмънта на фирмите, а това означава подценяване на най-важния конкурентообразуващ фактор – човешките ресурси.

Успешното посрещане на евроинтеграционните предизвикателства от българските индустриални фирми, което закономерно се свързва с повишаване на конкурентоспособността им, извежда изисквания към държавата, нейната политика и действия за създаване на подобряващ се фонд човешки ресурси в индустрията.

Специално трябва да се отбележат две предварителни съображения:

- **първо**, закономерно е, че главната отговорност за качеството на човешките ресурси носят частните индустриални фирми;
- **второ**, държавата има (може и трябва да има) **директно влияние върху факторното условие** за конкурентоспособност, каквото са **“образованието и обучението”**.

Защо българската индустрия се нуждае от подобряващ се фонд от високо или добре образовани и специализирани човешки ресурси и от трайна тенденция към стабилен растеж на качеството на човешкия фактор? И защо това е невъзможно или ще бъде изключително сериозно затруднено без действена подкрепа от страна на държавата?

Необходимостта от иновативен подход и към човешките ресурси произтича от стремежа те все повече да допринасят за повишаване на конкурентоспособността в българската индустрия. В същото време базовата подготовка на кадрите (човешките ресурси), в т.ч. – посоката на изграждане на бъдещи мениджъри, специалисти, работници; формирането на ценности, нагласи за работа, в т.ч. наг-

ласи за екипна работа и т.н., до голяма степен се дават от образователната система на страната. Нещо повече, при стартиране на професионалната реализация на кадрите в сферата на индустрията продължава непрекъснатият процес на увеличаващи и задълбочаващи се познания, основан на сътрудничество и взаимодействие между индустриални фирми, от една страна, и образователни структури, от друга.

Българската индустрия вече изпитва сериозна необходимост от обновяване на кадрите на всички нейни йерархични равнища и от професионалното им обогатяване със съвременни познания, техники, инструменти. В годините на прехода се очертава разминаване между актуални потребности от кадри за индустрията и фактическото им предлагане, т.е. значителни несъответствия между това, което дава образователната система, и това, което очаква и от което има нужда индустриалната практика.

Трайни са тенденциите на влошаване на социалната, демографската и образователната среда в страната, а те, в комбинация с практиката на индустриалните фирми да поемат само или предимно минималните законово регламентирани социални отговорности и с малки изключения да поемат инвестиции с образователен характер, влияят негативно върху качеството на човешкия ресурс.

Прекомерни и нереалистични са очакванията на държавата и обществото към фирмите по повод на възможностите им в областта на социалната политика и по-конкретно политиката на образование и обучение.

В този смисъл са идеите и намеренията за превръщане на образованието в приоритет на държавната политика, за разработване на дългосрочна стратегия в областта на образованието. В по-тесен план и от гледна точка на относително спешни мерки и действия, могат да се очертаят редица предложения, като предложенията в областта на човешките ресурси, адресирани към държаните органи и институции, могат да се систематизират до следните:

- ◆ Пристъпване към оптимизиране на системата от професионални училища (техникуми, занаятчийски училища и др.) с оглед привеждане на средноспециалното образование (като специалности; учебни планове; учебни програми; съдържание на обучението; технология на обучението; практическа насоченост на обучението) в съответствие със съвременните потребности на реалната икономика и в частност на българската индустрия (индустриалните сектори и фирми).

(Оптимизиране чрез конструктивен диалог между образователното министерство, министерството на икономиката, браншовите организации в индустриалните сектори, водещи индустриални фирми, палати, камари и синдикати).

- ◆ Подкрепа за създаването на частни училища за средноспециално образование и центрове за обучение в големите индустриални фирми (респ. в индустриалните градове). Формалната страна на подкрепата е лицензирането в съответствие с ясна политика за подготовка на този ешелон кадри за индустрията, но има основания и за предвиждане на определени облекчения при инвестиране в това образование и обучение.
- ◆ Целево инвестиране от държавата в обучение на млади кадри с потенциал за развитие в индустрията (частично в бакалавърска степен и предимно в магистърска степен на обучение на инженери и други специалисти).

(Инвестиране по схеми като: увеличени държавни стипендии, предоставяни на конкурсен принцип; целеви бюджетни средства за капиталови разходи в държавни университети, насочени към модерни информационни технологии, системи и продукти при доказателства, че обучението съответства на приоритетите; увеличени средства за НИД, ориентирана към обслужване на приоритети.)

- ◆ Подкрепа от страна на държавата на т.нар. “индикативни поръчки” за магистърско обучение и докторантури в сфери и направления на индустрията с пазарен потенциал.
- ◆ Предоставяне на определени облекчения на фирмите (бизнеса) при инвестиране от тях в образование и обучение, в т.ч. и с оглед значителното разширяване на практиката на фирменото степендиантство.

Навлизането на млади кадри с доказателства за съвременна професионална подготовка и постепенното осъществяване на смяна на поколенията в йерархичните равнища на управление на индустрията и фирмите може да се подпомага от държавата именно чрез образователните механизми, от една страна, а също и чрез постепенно засилване на имиджа и привлекателността на индустрията (фирми, изследователски и развойни организации, органи и звена) пред младото поколение български граждани, от друга. Съвместните действия на държавата и частните фирми и използването на подходящи форми и механизми постепенно могат да водят до утвърждаване на индустрията като търсена сфера за професионална реализация и израстване на младите хора.

- ◆ На национално равнище в институциите, свързани с индустрията, а също и на регионално равнище ускорено следва да се осигуряват кадри с нов тип подготовка – обучени да анализират, оценяват и вземат обосновани (в т.ч. стратегически) решения; с нагласи и способности за екипна работа; ползващи съвременни технически средства, информационни технологии и продукти.

Успешното партньорство между държавата и индустриалния бизнес изисква кадровият ресурс на ангажираните държавни институции не само да повишава своята професионална компетентност, но в голяма степен да промени менталитета си. Преходът от административно-бюрокраичен подход и поведение към конструктивно професионално взаимодействие с бизнеса е важна задача пред ангажираната в областта на индустрията държавна администрация.

Ако надскочим конкретните мерки и действия, с които е необходимо да се ангажират както държавните институции, така и мениджмънтът на индустриалните фирми, могат да се изведат и редица въпроси със стратегически характер по отношение на човешките ресурси и превръщането им в авангардно конкурентно предимство на фирмите, а оттука и на нацията като цяло:

- ◆ Печелившата дейност и просперитетът на индустриалните фирми, както и на всички останали фирми, все повече ще се определят от качеството на човешкия фактор в тях – т.е. в т.нар. “високостойностни предприятия” стойността ще идва от симбиозата на кадри, откриватели на нови връзки между “решения и нужди”, и кадри, разработчици и реализатори на важни решения в съответни сфери и периоди.
- ◆ Перспективна и печеливша политика по отношение на човешките ресурси е тази, която се основава на разбирането, че “само един актив във фирмата става по-ценен с употребата си и този актив са човешките ресурси с тяхната квалификация”. Машините се износват, материалите се изтощават,

патентите остаряват и закономерно пада цената им във времето. Уменията и творческите идеи на хората, членове на персонала на фирмата, нарастват във (с) времето, нараства стойността на това, което те правят или могат да правят, а оттук нараства и ценността им. Закономерно произтича и изводът, че цената на труда във всички нейни компоненти, в т.ч. и като работна заплата, ще трябва да нараства и това няма да прави фирмата по-малко конкурентоспособна.

- ♦ Повишаващата се цена на труда, в т.ч. инвестирането в обучение като непрекъснат процес на обогатяване на познанията и уменията на хората във фирмата, следва да намира адекватно отражение върху процеси и дейности (респективно да осигурява оптимизацията им), а същевременно да засилва лоялността, ангажираността и принадлежността на хората към фирмата.
- ♦ Индустриалните фирми имат технико-технологични, продуктови и т.н. измерения, но преди всичко имат човешки измерения. Сред най-важните стратегически цели на собствениците и мениджърите на фирмите определено следва да стои целта за достигане до оптимизиран по численост и структура персонал, сплотен около постигането на фирмените цели и интереси при справедливо защитени и индивидуални цели и интереси. Тази амбициозна, но жизненоважна за българските индустриални фирми цел извежда за решаване широк кръг въпроси, свързани с фирмените ценности, фирмената и организационната култура, успешната мотивация на персонала (екипна и индивидуална).

Заклучение

Богатата проблематика на конкурентоспособността на (в) индустрията далеч не се изчерпва с тази студия. Това, което може и трябва да се обобщи е, че конкурентоспособността на равнище “индустриална фирма” е резултативна величина от: провежданата икономическа политика в страната (1); провежданата индустриална политика на правителството (2); осъществяваните бизнес стратегии на индустриалните фирми (3) и преди всичко способността на фирмите да постигат висока производителност (продуктивност), основана на иновативен подход към човешките ресурси, капитала, физическите активи.

Акцентът в студията целево е поставен върху отговорности, ангажименти, политика, механизми и инструменти на държавата, която има важно място и роля за създаването и/или осъвременяването на конкурентни предимства на фирмите. Тя не може и не бива “да абдикира” от изпълнението на присъщи за нея функции чрез пазарно допустими лостове. Периметърът на действие на държавата е свързан със системното подобряване на **качеството на бизнес средата** във всички нейни компоненти, а възможностите за директно и индиректно нейно влияние върху сектора пред конкурентоспособността на фирмите и нейните продукти са значителни.

Същевременно трябва да се подчертаят два изключително важни момента:

- ♦ Индустриалната политика на българската държава – политика, насочена към конкурентоспособност и растеж, може да бъде действена и градивна само тогава, когато е разработена и се провежда в партньорство с пред-

ставителите на индустриалния бизнес (браншови организации, камари, палати, собственици и мениджмънт на индустриалните фирми).

- ♦ Първостепенна задача, а оттук и отговорност за постигане, поддържане и повишаване на конкурентоспособността, имат фирмите от индустрията. Никак не е пресилено да се посочи, че в голяма част от българските индустриални фирми – в съпоставителен план с европейски и други конкуренти, е налице сериозно изоставане в управлението на вътрешнофирмените конкурентообразуващи фактори. Тази проблематика не е предмет на разглеждане в студията поради нейното самостоятелно място, обхват, значение. Въпросите на разработването на качествени и добре аргументирани бизнес стратегии за конкурентно развитие на фирмите, на основани на иновативни подходи функционални стратегии и т.н. стоят открити пред много индустриални фирми в страната. Те могат да бъдат успешно решавани тогава, когато собствениците и мениджмънтът на фирмите осъзнаят тяхната значимост за бъдещето на фирмата и при необходимост получат качествена консултантска подкрепа. Колкото и странно да звучи, но една от слабостите на индустриалните собственици и мениджъри в страната е тяхната “затвореност” спрямо доказани в съответни направления консултантите и екипи, които могат успешно да допринесат за изграждането на съвременни системи и механизми на управление на фирмите, а оттук и за повишаване на конкурентоспособността на продуктите. Тясното взаимодействие с изследователски екипи, с университети и др., ползването “на услуги” в областта на познанието и иновациите не е настояща практика на българските индустриални фирми (независимо от отделни добри изключения), а това в повечето случаи води до застой, акумулиране на нови увеличаващи се проблеми.

Същевременно е важно да се подчертае и следното. В трудните условия на недостатъчна пазарна изграденост на бизнессредата и недостатъчен опит в управлението на частни индустриални фирми в българската индустрия има много примери на функциониране и развитие на конкурентоспособни, печеливши и дори проспериращи компании (малки, средни и големи). Системното увеличаване на дела на такива жизнеспособни фирми, в резултат на целенасочените усилия и действия на мениджмънта, от една страна, и подкрепящите инструменти на държавата, от друга, е в основата на растежа на индустриалното производство и успешното вписване на българската индустрия в стратегията на развитие на индустрията на страните от Европейския съюз.

ИНДУСТРИАЛНА ПОЛИТИКА НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И РАСТЕЖ

Резюме

В последното десетилетие на миналия век българската индустрия навлезе в продължителна криза, обусловена от комплексни вътрешни и външни фактори, типични за преходните източноевропейски икономики. Новите пазарни реалности, в т.ч. и на интернационализираната икономика, изведоха предизвикателства пред индустрията, свързани главно с конкурентоспособността, а тя като цяло не посрещна успешно тези предизвикателства. Очерта се тенденция на индустриализация на страната.

Основателно възникват редица важни въпроси:

- ♦ Въпросът за потенциала на индустрията и в каква посока да се развива моделът на индустрията за осигуряване на повишаваща се конкурентоспособност при предстоящото присъединяване на страната към Европейския съюз?
- ♦ В какви и кои индустриални сектори, производства, продукти са налице пазарен потенциал и конкурентни предимства?
- ♦ Как държавата и бизнесът чрез съвместно разработена и провеждана в партньорство индустриална политика могат да противодействат на кризата на конкурентоспособността в индустрията и да осигурят предпоставки и условия за постигане и/или осъвременяване на конкурентни предимства и растеж?

В студията се търси отговор на поставените сложни въпроси. Нейното съдържание е ориентирано предимно към прагматични и приложни страни, в т.ч. както при оценка на състоянието на индустрията и нейните сектори, така и при аргументирането на подходите и инструментите за подкрепа и стимулиране на индустриален растеж.

Индустриалната политика и по-конкретно основните нейни опорни точки се аргументират от гледна точка на ускоряване процесите на преход от ресурснообусловен етап на развитие на индустрията към инвестиционно и иновационно ориентираните етапи на развитие.

В студията са изведени и редица дискуссионни въпроси, по които авторът защитава определени позиции. Става дума за обосноваване на приоритетите в индустриалната политика на страната, за произтичащата подкрепа от страна на държавата за постигането на целите на политиката и др.

INDUSTRIAL POLICY OF COMPETITIVE POWER AND GROWTH

Summary

In the last decade of the past century the Bulgarian industry entered a prolonged crisis due to complex internal and external factors typical of East European economies in transition. The new market realities, including those of an internationalized economy, introduced new challenges for the industry, mainly involving its competitiveness. By and large, it has not succeeded in dealing with these challenges. The emerging tendency of the country's industrialization has brought forward a number of crucial issues.

- ♦ What is the potential of the industry and what shape the model of industry development should take in order to secure the increased competitiveness in view of the forthcoming accession of the country to the European Union?

- ♦ What industrial sectors, production facilities and products have an available market potential and competitive advantage?
- ♦ How can the state and the business oppose the competitiveness crisis in the industry and secure prerequisites and conditions to achieve and update competitive advantages and growth via a jointly developed and jointly pursued industrial policy?

The paper seeks to address these complex issues. Its content is mainly targeted on pragmatic and applied aspects, including the state of the industry and its sectors, and aimed at outlining the approaches and tools geared to bolster and stimulate industrial growth.

The industrial policy and more specifically, its main points of departure are viewed in terms of accelerating the processes of transition from a resource-intensive stage of industrial development to investment and innovation oriented stages of development.

The paper also poses a number of problems, with the author's arguments defending a certain stand, i.e. priorities in the industrial policy of the country, the ensuing support on the part of the state to meet the political targets, etc.?